

УЗАЕМАДЗЕЯННЕ ЁСХОДНЯЙ І ЗАХОДНЯЙ ТРАДЫЦЫЙ У БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

У сваім гістарычным развіцці беларуская культура ўзбагачалася ўплывамі культур іншых народаў – рускіх, палякаў, украінцаў, літоўцаў, латышоў, габрэяў, татар і інш. Геапалітычнае становішча нашай краіны паміж заходнееўрапейскім культурным рэгіёнам і Расіяй, на памежжы ўплываў заходняга і ўсходняга хрысціянства, спрыяла фарміраванню адметнай, вельмі багатай і шматграннай культуры, у якой заходнія і ўсходнія элементы зліліся ў непадзельнае адзінства. Прычым уздзеянне як заходняй, так і ўсходняй традыцый назіраецца на беларускіх землях з таго даўняга часу, пра які апавядаюць нам самыя першыя дакументальныя крыніцы. Ураўнаважаны ўзаемаўплыў гэтых дзвюх традыцый працягвае існаванне да нашага часу.

У сувязі з гэтым цяжка пагадзіцца з даволі распаўсюджанай перыядызацыяй гісторыі беларускай культуры (найперш, у кантэксце праблемы «Усход-Захад»), у адпаведнасці з якой вылучаюцца чатыры перыяды: усходнеславянска-візантыйскі (X–XIII стст.); пераходны ад папярэдняга да заходнееўрапейскага (XIII–XVI стст.); заходнееўрапейскі (ад заключэння Люблінскай або Берасцейскай уніі да далучэння Беларусі да Расіі); пасля далучэння Беларусі да Расіі. На наш погляд, для вылучэння гэтых этапаў у якасці асобных недастаткова падставаў, бо развіццё беларускай культуры нязменна праходзіла ва ўмовах натуральнага адначасовага ўплыву заходніх і ўсходніх фактараў без абсалютнага дамінавання тых ці іншых канкрэтны перыяд.

У часы Полацкага княства, па меркаванню многіх даследчыкаў, дамінавала візантыйская традыцыя. Аднак цалкам з такім меркаваннем пагадзіцца цяжка. Першыя звесткі аб пранікненні хрысціянства на беларускія землі сведчаць пра двухвектарнасць гэтага працэсу. Напрыклад, ісландская «Сага аб хрышчэнні» ўзгадвае пра манастыр Іаана Прадцечы ў Полацку, заснаваны заходнім (каталіцкім) місіянерам Торвальдам-вандроўнікам у X ст. Прыблізна ў адзін час у Беларусі былі заснаваны першыя епархіі: у Полацку (усходняя традыцыя; каля 992 г.) і Тураве (заходняя традыцыя; 1005 г.). Наогул афіцыйны падзел хрысціянства на заходняе і ўсходняе ў 1054 г. закрануў Беларусь значна менш, чым яе суседзяў.

Сакральнае дойлідства спалучала ў сабе рысы візантыйскай крыжова-купальнай сістэмы і заходняй базілікальнай, у параўнанні з кіеўскімі і наўгародскімі беларускія храмы былі значна выцягнутымі ў плане, а іх унутраная прастора падзялялася (на нефы) шэрагамі слупоў. У архітэктурі полацкіх храмаў даследчыкі знаходзяць рысы раманскага і гатычнага стыляў. Некаторыя царквы будаваліся заходнімі майстрамі і гатычнага тэхналогіі (напрыклад, храм пачатку XII ст. у Мінску). У манументальных роспісах Полацкай Спаскай царквы, у мініяцюрах Аршанскага евангелля XII–XIII стст., у скульптурных абразках адчуваецца раманскае ўздзеянне.

У перыяд існавання Вялікага княства Літоўскага беларуская культура была вымушана захоўваць сваю самабытнасць ва ўмовах агрэсіўнай палітыкі як еўрапейскага Захаду (у форме крыжацкай навалы), так і азіяцкага Усходу (у форме мангола-татарскага нашэсця). Землі ўсходніх і паўднёвых суседзяў былі захоплены мангола-татарамі і на працягу доўгага часу знаходзіліся пад іх культурна-асіміляцыйным уплывам. Падобная сітуацыя назіралася з заходнеславянскімі і прыбалтыйскімі народамі, якія значна адышлі ад уласнай ідэнтычнасці пад уздзеяннем культуры крыжацкіх захопнікаў. Беларускія землі, з аднаго боку, здолелі захаваць сваю дзяржаўную самастойнасць, а разам з тым і культурную

самабытнасць. З другога боку – беларуская культура творча ўзбагацілася некаторымі элементамі азіяцкай і заходнееўрапейскай культурных традыцый. Некаторыя даследчыкі называюць Беларусь месцам сутыкнення еўрапейскай і азіяцкай культур.

У гэты час насельніцтва Беларусі належала пераважна да хрысціянства ўсходняга абраду. Аднак адначасова з праваслаўнымі цэрквамі пачалі паўставаць і каталіцкія касцёлы. Мастацкая культура Беларусі значна ўзбагацілася за кошт пранікнення і шырокага распаўсюджання гатычнага стылю, які быў перапрацаваны на мясцовым матэрыяле і набыў новыя адметныя рысы. Беларускае праваслаўе, развіваючыся ва ўмовах агульнабеларускага кантэксту, таксама ўспрыняло шматлікія культурныя ўплывы з Захаду. Вынікам гэтага ўздзеяння стала з'яўленне такога унікальнага для хрысціянскага свету феномена, як праваслаўная готыка, прыкладамі якой з'яўляюцца цэрквы абарончага тыпу ў Сынкавічах, Мураванцы, Супраслі. Прычым у двух першых помніках адзначаецца таксама ўплыў італьянскага рэнесансу. Яго ўздзеянне адчуваецца таксама ў планіроўцы беларускіх гарадоў, замкавай архітэктуры, грамадзянскім дойлідстве. Уплыў готыкі і рэнесансу назіраецца і ў кніжным жывапісе (Лаўрышаўскае Евангелле пачатку XIV ст., Радзівілаўскі рукапіс XV ст.).

Заходні ўплыў падмацоўваўся арыентацыяй на еўрапейскія юрыдычныя нормы, пашырэннем магдэбургскага права, развіццём кнігадрукавання, навучаннем многіх ураджэнцаў Беларусі ў еўрапейскіх універсітэтах. Яскравы прыклад сінтэзу ўсходніх і заходніх уплываў можна пабачыць у беларускім іканапісе: элементы візантыйскага мастацтва даволі жыва перапляліся з заходняй стылістыкай. У манументальных роспісах XIV–XV стст. бачна адна з першых у сусветным мастацтве спроб аб'яднаць усходнія традыцыі з архітэктурнымі канструкцыямі гатычных храмаў. Мастацтва кнігадрукавання і кніжнай гравюры, якое прыйшло на Беларусь з выданнямі Ф.Скарыны з Захаду і атрымала вельмі шырокае распаўсюджанне (у т.л. у праваслаўнай царкве) і дасягнула высокага ўзроўню. У афармленні выданняў Скарыны арганічна спалучаюцца ўсходнеславянскія і заходнееўрапейскія традыцыі. Найлепшай ілюстрацыяй сінтэзу ўсходне- і заходнехрысціянскай традыцый на тэрыторыі Беларусі з'яўляецца шэраг спроб паяднання праваслаўнай і каталіцкай (часам і пратэстанцкай) цэркваў. У XIII–XVI стст. праблема мірнага суіснавання розных канфесій даволі паспяхова вырашалася ўрадам дзякуючы выданню адпаведных граматаў, прывілеяў і інш. Так, пасля прыняцця Варшаўскай канфедэрацыі (1573 г.) на тэрыторыі ВКЛ была юрыдычна зафіксавана роўнасць усіх хрысціянскіх канфесій. Аднак дзяржаўныя ўладары разумелі, што існаванне розных канфесій у дзяржаве тоіць у сабе патэнцыйную небяспеку. У 1396 г. Ягайла і

маскоўскі мітрапаліт Цыпрыян Цамблак абмеркавалі неабходнасць уніі паміж праваслаўнай і каталіцкай цэрквамі, рэалізацыю якой канстанцінопальскі патрыярх адклаў па прычыне вайны з туркамі. Таму заключэнне царкоўнай уніі ў Берасці ў 1596 г. нельга лічыць выпадковым або звязваць са здрадніцкай змогай беларускіх праваслаўных епіскапаў, прымусам каралеўскай улады, з інтрыгамі езуітаў і г.д. Па меркаванню шматлікіх даследчыкаў, «ідэя царкоўнай уніі вынікала з самой сутнасці грамадскага і духоўна-культурнага жыцця ВКЛ, была абумоўлена асаблівым характарам яго геапалітычнага становішча, барацьбой за захаванне незалежнасці». Адпаведна і культурная спадчына уніяцкай царквы прадстаўляе сабою сінтэз візантыйскага і заходнееўрапейскага ўплываў на аснове мясцовай культурнай традыцыі.

XVII–XVIII стст. у Беларусі – гэта эпоха панавання стылю барока. Ён прыйшоў з Захаду, але вельмі хутка прыжыўся на мясцовай глебе і аформіўся ў самабытны накірунак – «віленскае барока», – у якім таксама можна знайсці шэраг усходніх элементаў. Беларускі абраз канца XVI–XVIII ст. (найперш уніяцкі) адыходзіць ад візантыйскай традыцыі, парушаючы традыцыі візантыйскай іканаграфіі, звяртаецца да натурнасці (жыццёвасць тыпажу, фалькларызация, арнаментацыя фону), набліжаецца да італьянскага мастацтва трэчэнта і пратарэнесансу. Барочны сармацкі партрэт чэрпаў выяўленчыя сродкі і з іканапісу, і з твораў заходнееўрапейскіх майстроў. Перапрацоўка ў заходнім стылі візантыйскай іканаграфіі назіраецца і ў гравюры. І гэта невыпадкова: побач з мясцовымі мастакамі ў Беларусі ў эпоху барока працавалі замежныя гравёры. Менавіта ў Беларусі з’явіліся першыя ва Усходняй Еўропе прыклады скульптурнага дэкарыравання храмаў.

Варта адзначыць, што менавіта апісанае памежнае ў культурным дачыненні становішча дазволіла Беларусі захаваць уласную ідэнтычнасць, не зважаючы на ​​пастаянныя спробы суседніх дзяржаў уключыць беларускую культуру ў свой арэал. Беларуская культура так і не стала часткай культуры рускай ці польскай, так канчаткова і не ўвайшла ў склад усходне – (грэка-візантыйская аснова), ці заходнееўрапейскай (лацінская аснова) цывілізацый.

Для Захаду візантыйская культура фактычна заставалася чужой і незнаёмай. Для Расіі былі невядомымі культурныя працэсы, што адбываліся на Захадзе. Менавіта праз Беларусь Запад адкрыў для сябе багатую культуру Усходу, а Расія, дзякуючы дзейнасці беларускіх і ўкраінскіх асветнікаў, мастакоў (Сімяон Полацкі, Клім Міхайлаў, Ігнат Палонскі, Кіпрыян Імбраноўскі, Васіль Пазнанскі, Восіп Андрэеў, Ігнат Максімаў, Сцяпан Іванаў (па мянушцы Палубес), Епіфан Славінецкі і інш.) далучылася да еўрапейскай культуры. Па меркаванню вядомага

англійскага філосафа гісторыі А.Тойнбі, беларускі («літоўскі») народ стаў? з аднаго боку? адным з асноўных фарпастоў заходняй цывілізацыі, а з другога – важным правадніком заходняй культуры на Усход.